

**МЯСТО И РОЛЯ НА РЕКРЕАЦИОННО-ТУРИСТИЧЕСКИТЕ РЕСУРСИ
КАТО ФАКТОР НА ПРОИЗВОДСТВЕНИЯ ПРОЦЕС****Н. Попова**

На различните стадии на планиране и проектиране на райони и зони за отдих и туризъм възниква широк кръг от задачи, свързани с разкриването на рекреационно-туристическите ресурси — природни и социално-антропогенни. Изясняването на въпроса за мястото и ролята им като фактор на производствения процес в рекреационно-туристическото стопанство има пряко отношение към проблема за тяхното разкриване.

Както посочва К. Маркс¹, всеки производствен процес е възможен при наличието на трите прости елемента (фактора) на трудовия процес: 1) самият труд като целесъобразна дейност на човека; 2) средства на труда и 3) предмети на труда. Тези три фактора са необходими и за протичане на рекреационно-туристическата производствена дейност.

Първият елемент изразява разхода на жив труд и като фактор на производствения процес в рекреационно-туристическото стопанство намира израз в подсистемата на управляващия и обслужващия персонал в рамките на териториалната система за отдих и туризъм. Участието на другите два елемента в създаването на крайния продукт се изразява във вид на разход на минал (овеществен) труд. Особеният характер на рекреационно-туристическата дейност като производствен процес, а именно едновременността при производството и потреблението на туристически услуги и стоки създава определени затруднения при определянето на предметите на труда и средствата на труда и изясняването на мястото на рекреационно-туристическите ресурси като фактор на производствения процес в рекреационно-туристическото стопанство.

По въпроса за мястото на рекреационно-туристическите ресурси като фактор на производствения процес в географската литература се застъпват различни становища, които могат да бъдат обособени в две групи.

Според първото становище рекреационно-туристическите ресурси се разглеждат като средства на труда (Багрова и др., 1977).

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Соч., т. 23, с. 189.

В основата на такава представа лежи разпространеното през последно време в икономическата литература мнение, че към производствените ресурси следва да се включват освен суровините, материалите и живият труд, още и основните производствени фондове (Проблеми теории и анализа ефективности общественного производства, 1972) и че основните фондове — производствени и непроизводствени, са икономически ресурс (Жуков, Маергольц, 1973).

Справедливостта на това твърдение Л. Багрова и др. (1977) доказват с примера на рекреационно-туристическото стопанство, рамките на което някои природни тела преминават в основни фондове. Така например тази част от плажа, която може да се използва за рекреационно-туристически цели, представлява ресурс — използван или не използван. След влагането на определено количество човешки труд за благоустройството на плажа той преминава в качествено ново състояние и се включва в основните фондове.

Това действително е механизмът за превръщане на най-простите ресурси в ресурси от по-висок порядък. На базата на тази обща закономерност ресурсите във всеки даден момент според гореспоменатите автори се състоят от три групи: *А* — интензивно използвани в резултат на създадени фондове; *Б* — екстензивно използвани и *В* — не използвани. Практиката в областта на рекреационно-туристическото стопанство показва, че това са трите състояния, в които във всеки даден момент се намират ресурсите. На основата обаче на казаното по-горе е очевидно, че фондовете представляват само част от ресурсите и ако тази част се разглежда като основни фондове, т. е. като средства на труда, тогава възниква правомерен въпросът, към кой фактор на трудовия процес би трябвало да се отнесат останалите ресурси — от групи *Б* и *В*.

От друга страна, интензивното използване на рекреационно-туристическите ресурси не винаги предполага влагането на човешки труд за превръщането им в състояние, позволяващо те да бъдат използвани в туристическото стопанство. Това важи особено за социално-антропогенните ресурси. Така например културно-исторически паметник от миналото или от по-ново време, който е добре запазен и не се нуждае от реставриране, може да бъде включен в стопански оборот, без да се превръща в ново качествено състояние т. е. в „основни фондове“ по терминология на горепосочените автори, след което започва изразходването на средства по поддържането му и експлоатацията му.

Тук бихме искали да изкажем нашето съображение относно употребата на термина „основен фонд“. Като икономическа категория той представлява съвкупността от средствата на труда в тяхното стойностно изражение. В случая би било по-удачно използването на друг термин, тъй като става въпрос за степента на готовност на

рекреационно-туристическите ресурси за използване в производствения процес, а не за стойността на средствата на труда.

Според второто становище рекреационно-туристическите ресурси се определят като предмети на труда: „Без съмнение ресурсите (рекреационно-туристическите — Н. П.) са категория, отнасяща се към предметите на труда. . .“ (Бъчваров, Пирожник, 1978). Това тяхно виждане е свързано с обстоятелството, че ресурсите са носители на овеществен труд.

Посочените различия при определяне мястото на рекреационно-туристическите ресурси в туристическото стопанство са свързани до голяма степен с различното разбиране на крайния продукт на туристическата дейност. Авторите, които застъпват първото становище, приемат, че краен продукт на туристическата дейност е здравето на човека: „специфичният продукт на рекреационната дейност, който се получава, е здравето, духовното или физическото развитие“ (Теор. основи. . . , 1975, с. 42), т. е. че предмет на труда в туристическия производствен процес е човекът.

Авторите на второто становище приемат за краен продукт на туристическата дейност туристическата стока и услуга и на базата на това свое виждане разглеждат материално-техническата база на туризма като оръдие на труда, а ресурсите — като предмет на труда.

Не здравето на човека, а туристическата услуга и стока, както правилно отбелязват М. Бъчваров и И. Пирожник (1978), представляват крайният продукт на туристическата производствена дейност. Целта на всяко производство е създаването на продукт, който да удовлетвори едни или други човешки потребности. Всяко производство, в това число и рекреационно-туристическото, съществува заради потреблението. В дадения случай се създава продукт (туристическа услуга и стока), който има за цел да удовлетвори потребността от възстановяване на физическите и духовните сили на човека, да доведе до разширено възпроизводство на работната сила.

И в единия, и в другия случай рекреационно-туристическите ресурси са един от трите фактора на производствения процес в рекреационно-туристическото стопанство и е неправилно някой от останалите два фактора — материално-техническата база на туризма или работната сила, да се отнасят към тях. Съвсем правилно е поставен въпросът за мястото на рекреационно-туристическите ресурси сред другите фактори на производствения процес (вж. „Теор. основи. . . , 1975), където работната сила, материално-техническата база на туризма и рекреационно-туристическите ресурси се разглеждат като отделни подсистеми на териториалната система за отдих и туризъм.

Както се вижда, въпросът е твърде сложен. Могат да се намерят много „за“ и „против“ всяко едно от двете горепосочени становища. Така например характерна особеност на средствата на труда (ос-

новните производствени фондове) е, че те пренасят на части стойността си в крайния продукт във вид на амортизационни отчисления. За рекреационно-туристическите ресурси е характерна многократност на използването, от което би могло да се направи извод, че те изпълняват ролята на средства на труда.

През последно време в географската литература все повече се разпространява мнението, че рекреационно-туристическите ресурси представляват териториални съчетания от взаимно свързани елементи и тяхното използване за нуждите на отдиха и туризма не е свързано с откъсването им от териториалните комплекси, ако това са социално-антропогенни ресурси, или с изземването им от недрата на природата, ако това са природни рекреационни ресурси. Тук може да бъде направено сравнение със селскостопанските ресурси, при които се изземва само получената с тяхна помощ растителна продукция, а не самите ресурси, към които трябва да се отнасят природно-териториалните комплекси като цяло (Минц, А., 1972). В дадения случай рекреационно-туристическите ресурси играят ролята на средства на труда, чрез които на туристите се предоставят различни по своя характер туристически услуги.

В същото време обаче с цел да се повишат рекреационните им качества, както и за поддържането им на определено качество равнище, отговарящо на съвременните изисквания на потребителите, към тях непрекъснато се насочва труд — жив и овеществен. В този случай те представляват предмет на труда, както всяко тяло в производствения процес, изпитващо върху себе си въздействието на човешкия труд.

Вследствие на изложените съображения и изхождайки от позицията, че краен продукт на труда в производствения процес е туристическата услуга (и стока), смятаме за правомерно разглеждането на рекреационно-туристическите услуги — по аналогия с марксисткото разбиране за двойката роля на земята — и като предмет на труда, и като средство на труда в рамките на териториалната система за отдих и туризъм. Разкривайки двойствения характер на рекреационно-туристическите ресурси, следва да подчертаем и следната съществена особеност: в качеството си на средство на труда те функционират главно като пасивни производствени фондове, т. е. като материално-веществени условия и предпоставки за протичане на туристическия производствен процес. На туристите се предоставя комплекс от туристически услуги, които са прекият обект на консумация. Самите ресурси съобразно своя вид и характер представляват предпоставка за производството на едни или други туристически услуги.

От друга страна, рекреационно-туристическите ресурси могат да функционират и като активни производствени фондове (оръдия на труда) в случаите, когато непосредствено чрез тях се извършва

производството на туристическата стока и услуга. Това са сравнително по-рядко наблюдавани случаи в практиката на туристическото стопанство.

Независимо че рекреационно-туристическите ресурси играят ролята на средство на труда, неправилно би било тяхното отнасяне към материално-техническата база на туризма. Същата включва средствата за подслон и храна, както и всички технически и благоустройствени съоръжения, необходими за нормалното функциониране на туристическото стопанство (Бъчваров, М., 1975). Всички тези елементи на материално-техническата база на туризма са оръдията на труда, с помощта на които се произвеждат непосредствено туристическите услуги. В този случай не сме съгласни с мнението на Л. Багрова и др. (1977), които отнасят част от рекреационно-туристическите ресурси, така наречените „интензивно използвани“ от група А, към основните производствени фондове, т. е. към материално-техническата база. Съвсем уместно в Теоретическите основи на рекреационна география (1975) ресурсите се разглеждат в самостоятелна подсистема на териториалната система за отдих и туризъм.

В случаите, когато рекреационно-туристическите ресурси заедно с материално-техническата база играят ролята на средства на труда в туристическия производствен процес, те не трябва да се отнасят към подсистемата на материално-техническата база, а в самостоятелна подсистема. Това се налага от обстоятелството, че между двете подсистеми съществуват редица различия. Главното от тях, както вече бе отбелязано, се състои в това, че материално-техническата база изпълнява функциите на активни производствени фондове, а рекреационно-туристическите ресурси — функциите на материално-веществени условия и предпоставки за осъществяване на производствения процес.

Изясняването на въпроса за факторите на производството в рекреационно-туристическото стопанство, представляващо специфична производствена дейност, има значение за решаването на редица проблеми, възникващи при териториалната организация на отдиха и туризма. В зависимост от вижданията по този въпрос се определя разделението на труда между специалистите от различни области на научното знание, изследващи едни или други аспекти на туризма, обема на изследователската работа на географа, по-специално при провеждането на рекреационно-туристическа оценка на природно-териториалните комплекси за разкриването на ресурсите на отдиха и туризма.

Материално-техническата база и ресурсите като разнородни елементи на рекреационно-туристическото стопанство, заемащи различно място и изпълняващи различна роля при производството на туристически услуги (и стоки), следва да се разграничават. Това

е наложително заради правилното усвояване на ресурсите и провеждането на система от специфични мероприятия за тяхното поддържане и възстановяване.

ЛИТЕРАТУРА

1. Маркс, К., Ф. Енгелс, Съч., т. 23, с. 189.
2. Багрова, Л. А., П. В. Багров, В. С. Преображенский, Рекреационные ресурсы (Подходы к анализу понятия), Изв. АН СССР, Сер. геогр; № 2, 1977.
3. Бъчваров, М., География на туризма в социалистическите страни, С., 1975.
4. Бъчваров, М., И. Пирожник, Относно същността и особеностите на курортно-туристическите ресурси, Изв. на БГД, кн. XVI (XXVI), 1978.
5. Жуков, В. Т., И. М. Маергойз, Картографиране на основните фактори на природния ресурс. — В сб. „Оценочные карты природы населения и хозяйства“, М., 1973.
6. Минц, А. А., Экономическая оценка естественных ресурсов, М., 1972.
7. Проблемы теории и анализа эффективности общественного производства, М., 1972.
8. Теоретические основы рекреационной географии. Под ред. на И. П. Герасимов и В. С. Преображенский, М., 1975.

ROLE OF RECREATIONAL AND TOURIST RESOURCES AS A PRODUCTION FACTOR

Nikolina Popova

Summary

In this paper attention has been focused on the definition of the three main production factors — means of labour, subject of labour and labour force, and on their role in the tourist economy. We presume that the main peculiarities of the tourist production process are as follows: 1) its final product are tourist services; 2) in the process of use recreational and tourist resources are not taken away from the territorial complexes of which they are elements; 3) man labour is being constantly directed towards the resources for bettering their qualities.

On this base we assume that recreational and tourist resources, by analogy with Marxist understanding of land's dual nature as a production factor, may be considered both as a subject of labour and as means of production. However, in the case of being means of production they are to be differentiated from the technical base of tourism. The latter plays the role of active production funds, while the resources — the role of passive production funds.